

İslâm Dünyasında Hukuk ve İktidar

Sami Zubaida

Çev. Burcu Koçoğlu Birinci–Hasan Hacak

İstanbul, Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2008, 378 sayfa.

İslâm tarihinde hukuk ve iktidar ilişkisi çok önemli ve belki de önemi nispetinde derinliğine ele alınmamış bir konudur. Bu durumda etken olan hususlardan birisi, sistematik fıkıh incelemeleriyle İslâm medeniyet ve hukuk tarihi araştırmalarının gerektiği ölçüde birbirleriyle kaynaştırılmamasıdır. *İslâm Dünyasında Hukuk ve İktidar*, ilk dönemlerden son zamanlara kadar fıkıh ve iktidar ilişkilerini ele alan dikkat çekici ve kapsamlı bir eser olarak karşımızda durmaktadır. Çok geniş bir tarihî-coğrafi kesitte oldukça şümulü bir konuyu toparlayıcı ve açıklayıcı bir anlatımla ele alması bakımından dikkat çekici ve faydalı olan eserde yer yer görülmeleri muhtemel zaaf lar da kanaatimizce yine aynı sebeplere dayanmaktadır.

“Giriş” dışında (s. 4-15) altı bölümden oluşan kitabın “Birinci Bölüm”ünde şeriatın oluşumu, kaynakları, kavram ve yöntemleri anlatılmaktadır. Bu bölüm fıkıha yabancı Batılı okuyucu için çok genel ve kimi yönleri itibariyle de eksik ve indirgemeci sayılabilecek bir taslak niteliği taşımaktadır. “İkinci Bölüm”, şeriatın kurumsal yönüyle ilgilidir. Bu kurumlar Osmanlı öncesi ve Osmanlı dönemi olmak üzere iki dönemde ele alınmıştır. “Üçüncü Bölüm”, kitabın ana konusu olan hukuk ve iktidar, yani hukukçular ve yöneticiler arasındaki ilişkilere dairdir. Bu bölüm de bir önceki gibi Osmanlı öncesi ve Osmanlı dönemi olmak üzere iki bölümde ele alınmaktadır. “Dördüncü Bölüm”, reform çağı ve hukukun devlet içinde resmî yapıya kavuşturulmasıyla alakalıdır. Burada daha çok -Mısır dahil olmak üzere- XIX. yüzyıl Osmanlı topraklarındaki durum analiz edilmektedir. Reformların siyasî ve ideolojik bağlamlarını, onları çevreleyen sosyal ve ekonomik çatışmaları ele alan bu bölüm, modernliğe eşlik eden sekülerizasyon süreçlerini de incelediği için günümüz sorunlarının çoğunun kaynağını tespit etmeye yönelir. Beşinci ve altıncı bölümlerde ise, şeriat politikaları ve ideolojisinde, XX. yüzyıldan günümüze ortaya çıkan gelişmelere değinilir. Yazar burada İslâmî ihya ve uyanışın, modernliğin yerine dinî otoriteyi geçirme çabasında olduğunu savunmaktadır. “Beşinci Bölüm” bu konularla ilgili Mısır’daki problem ve tartışmaların izini sürmekte, özellikle muhalefetteki İslâmîciler’la hükümet güçlerinin buna verdiği tepkiler arasındaki etkileşime odaklanmaktadır. “Altıncı Bölüm” ise şeriatın İran İslâm Cumhuriyeti’ndeki uygulaması üzerinedir.

Yazarın doğrudan ihtisas alanına girmediğinden, büyük bölümü itibariyle ikinci el kaynaklara -ve tabiatıyla onların yorumlarına- dayanan (mesela “Birinci

Bölüm”de Schacht, Calder ve Hallaq; “İkinci Bölüm”de Tyan, “Üçüncü Bölüm”de Crone ve Hinds, Laoust) kitap, kanaatimizce birçok yerde bunun bir zaaf hâline gelmesini engelleyecek bir toparlayıcılık ve yorum kuvveti göstermektedir. Mesela Osmanlı dönemiyle ilgili bilgi ve yorum seviyesinin dikkat çekici olduğu söylenebilir. Bununla birlikte, kimi yerlerde indirgemecilik ve bakış açısı problemleri kendini gösterir ki tasavvufla şeriat arasındaki ilişkiye dair yüzeysel gözlemler (s. 183) bu çerçevede ele alınabilecek bir nitelik taşır. Altı bölümden oluşan kitabın son üç bölümünün, ilk üç bölüme nazaran konuya daha hâkim olduğu görülmektedir.

Uzun yıllardır batıda yaşayan Irak asıllı Zubaida'nın akademik kariyerini büyük ölçüde Batılılar'a müslüman toplumları anlatmak ekseninde sürdürdüğü söylenebilir. Kitap bu çerçeve içerisinde anlamını bulmaktadır. Eser temel fikrini, müslüman toplumların zihniyet ve kurumlar itibarıyla diğer modern toplumlardan öзде bir farkı olmadığı noktasına yaptığı vurguda bulur. İster çatışma ister diyalog taraftarı olsun, medeniyet eksenli teori ve yaklaşımları özcü bulan ve bu durumu eleştiren Zubaida'ya göre medeniyet çatışmacıları ile İslâm'ın bütünlüğü ve bölünmezliğini savunan İslâmcılar arasında -tamamen zıt bakış açılarına sahip olsalar da- medeniyet kavramını temel almaları bakımından ideolojik bir birliklik söz konusudur. İslâm'ın bütün olarak bir “medeniyet” niteliği taşıdığı, sadece bir dinden ibaret olmayıp aksine siyasal ve toplumsal bir sistem olduğu yaklaşımı, onun nazarında Humeynî devrinde İran'da yaşanan tecrübeyle yanlıştır: “Ne ‘Batı’ ne de ‘İslâm’ homojen varlıklar değildir. Her ikisi de, tarihte ve günümüzde, kültürleri, sosyal yapıları ve siyasî örgütlenmeleri açısından büyük bir çeşitlilik ihtiva etmektedir. Çatışan veya ‘diyalog’ içerisinde olarak tanımlanacak medeniyet bütünleri diye bir şey yoktur; fakat medeniyet dediğimiz şeylerin kendi içerisinde pek çok çatışmalar yer almaktadır” (s. 7).

Yazar, pek çok müslüman ve Batılı yorumcunun (mesela Ernest Gellner gibi) “İslâm toplumu”nu sekülerleşmeye kapalı, son dönemdeki İslâmî uyanışı da dinin kitlelere hayat verebilecek tek ideoloji olduğunun bir belirtisi olarak görmesine karşı çıkmakta ve modern siyasî İslâm'ın doğrudan sekülerleşmeye ve son iki yüzyıldır bölgede gerçekleşen reformlara karşı gelişmiş olduğunu savunmaktadır (s. 9, 188-189).

Sami Zubaida'nın diğer birçok araştırmacı tarafından da paylaşılan doğru bir tespitine göre, şeriat modern anlamda bir hukuktan ibaret değildir; şeriat aile, ahlâk, ibadet ve siyaseti belirleyen bütüncül bir söylem; din, ahlâk ve adaletin bir bütün içinde ifadelendirilmesidir. Bundan dolayı da bir muhalefet ve mücadele aracı olarak her zaman suistimal edilmiştir (s. 8).

Birinci bölümde dikkat çeken -ve aslen Calder'e ait olan- iddialardan birisi, İslâm hukuk birikiminin, oluşup olgunlaştıktan sonra kendini meşrulaştırmak için Kur'an ve hadislere dayandırmasıdır. Yazara göre bu olgu, şeriatın "ideolojik" ve "yorumlamacı" düzenine ters düşmektedir. Nitekim bu düzen başlangıç noktası ve nihâi otorite olarak Kur'an ve hadis naslarını almaktadır (s. 36-37).

Şeriatın geliştirilmesinin tarih boyunca devlet yöneticilerince değil, sivil âlimler eliyle gerçekleştirilmiş olması, kitapta vurgulanan hususlar arasında yer alır. Şeriatın bu sivil karakteri, onu modern devletin hukukî yapısından ayıran temel bir husustur. Fakat âlimler, yöneticilerden tamamen bağımsız ve uzak kalmamışlardır (s. 8). Mamafih -Schacht kaynaklı muğlak "ham madde" kavramına sık sık atıf yapan- yazarın şeriatın sivil karakteri hususundaki vurgusunun kimi yerlerde muğlaklaştığı görülür: "...Aslında bu noktadan itibaren siyasî iktidar, hukuku yürürlüğe koymaktan olmasa da, hukuk yapıcılıktan ayrılmış oldu" (s. 126).

Yazarın fikhî ve onun kurumlarını mümkün mertebe tarihsel, devrin siyasî ve sosyal ihtiyaçlarına göre şekillenmiş, büyük ölçüde seküler yapılar olarak ortaya koyma çabası sebebiyle, Osmanlı öncesi dönemin yargı sisteminde tarih içinde ortaya çıkan yozlaşmanın boyutlarını gereğinden fazla abartma eğiliminde olduğunu söylemek mümkündür. Zubaida'nın, Osmanlı öncesi döneme ait yozlaşma olgusuna niçin özellikle dikkat çektiğine gerekçe olabilecek şöyle bir açıklaması vardır: "Belki de İslâm dünyasındaki yozlaşma kayıtlarının diğer yerlerdekinden daha dokunaklı olmasına yol açan şu etkidir: İslâm'da hukukun ve hâkimliğin özündeki dinî karakteri" (s. 84). Osmanlı dönemi yargı sistemiyle ilgili olarak ise şu değerlendirmeyi yapar: "Hâkimlerin büyük bir çoğunluğunun vardıkları yargılar genellikle doğrudur; hâkimlere davacılar tarafından rüşvet verilmesinin örnekleri biliniyorsa da, bunlar istisnâî durumlardır. Gibb ve Bowen (...) hâkimlerin davalarında dürüst olmalarını temin etmek üzere pek çok sınırlamanın bulunduğu sonucuna ulaşır. Bu sınırlamalardan birisi, yerel gelenek ve örfün çoğunlukla sonucu belirlediği ve daha karmaşık vakalarda kadının bir hükmü, ancak bir müftinin de onayıyla aldığı gerçeğidir. Bir başka sınırlama, yargılamada bir kural ihlali veya hata olacak mı diye gözlemleyen rakip yerel ulemanın kıskançlığı ve denetimidir. Bu görüş Marcus'un Halep mahkemeleriyle ilgili çalışmasında tespit edilmektedir" (s. 105). Osmanlı öncesi ve Osmanlı dönemi yargı sistemlerinde yozlaşma ve dürüstlük bakımından gerçekten bu derece farklılık olup olmadığı kanaatimizce kayda değer bir sorudur.

Kitap, Marcus'un Halep mahkemeleri hakkındaki çalışmasının, kadı mahkemeleriyle ilgili genel Batılı tasavvura ilişkin ortaya koyduğu önemli bir itiraza dikkat çeker. Max Weber, geliştirmiş olduğu hukukî formlar tipolojisinde en keyfi ve geniş takdir yetkisi olanını kadı yargısı olarak belirlemektedir. Marcus ise Halep

kadı mahkemesini, usul ve yargılamaları itibariyle öngörülebilir ve tutarlı olarak nitелеmekte ve belirli bir tarihsel-coğrafi vaka örneğinde Weber'in iddiasını çürütmektedir (s. 113).

Kitap boyunca kendini gösteren temel fikirlerden birisi, tarih boyunca olduğu gibi günümüzde de müslüman toplumların içinde yaşadıkları dünyanın zorlamaları karşısında hukuklarını revize ettikleri; fıkhi, aslında onun temel ilkelerine uymayan çeşitli uygulamaları da içerecek şekilde yeniden formüle ettikleri ve dolayısıyla fıkhnın özde diğer hukuk sistemlerinden çok farklı bir sistem olmadığıdır. Fıkhnın ilmi ve pratik değeri hakkında yazarın kanaati çok olumlu sayılmaz. Modern İran'la ilgili bir bağlamda şöyle der Zubaida: "Sosyal siyaset, refah siyaseti ve aile hukuku gibi şeriatla ilgili konularda fıkhnın geleneksel buyrukları siyaset üretmeyi zorlaştırmıştır" (s. 345). Yazarın bakış açısına göre İslâm toplumlarının bu pasif vaziyet alışları, onların modern dünyaya geleneklerine dayalı olarak yeni şeyler söylemelerini mümkün kılmamaktadır. Zubaida'nın kitabı, alanında temel bir kaynak olmasını sağlayacak kuşatıcılığı kadar, takip ettiği akademik siyasetle de dikkat çekici bir eserdir.

Cüneyt Köksal

Sekülerliğin Biçimleri: Hıristiyanlık, İslâmiyet ve Modernlik

Talal Asad

Çev. Ferit Burak Aydar

İstanbul: Metis Yayınları, 2007, 313 sayfa.

Kur'an ve tefsiri üzerine eserleriyle tanınan Muhammed Esed'in oğlu, hâlihazırda City University of New York'ta antropoloji profesörü olarak görev yapan Talal Asad, Post-kolonyalizm, Hıristiyanlık ve İslâm'da iktidar araçları ve gerekçeleri, ritüel araştırmaları, intihar saldırıları üzerine çalışmalarıyla tanınmaktadır. Yazar, "Sekülerliğin Biçimleri" sorunsallaştırmasında seküler ve dinî kavramları antropolojinin araştırma nesnesi hâline getirmekte, Foucault ve Nietzsche'nin yöntemleriyle bu kavramların soy kütüğünü sunarak işe başlamakta, Wittgenstein'dan esinlenen bir perspektifle bu kavramların Hıristiyanlık, İslâm ve modernlik içinde "kavramlar gramerinde" izlediği değişiklikleri ve geçirdiği gelişim süreçlerini incelemektedir. Bu incelemesinde "Antropoloji sekülerlik ve onun etrafındaki kavramları aydınlatılabilir mi?" sorusundan hareket etmektedir. Antropolojinin imkânlarından faydalanarak farklı zaman ya da mekânlarda